

Magdalena Typa

Specjalne strefy ekonomiczne w Polsce jako stymulator konkurencyjności regionów

Jednym ze sposobów aktywizacji gospodarczej regionów i poprawy ich pozycji konkurencyjnej jest tworzenie określonych przywilejów na obszarach, których rozwój chcemy wspierać. Taka stymulacja może przyjąć różne formy. Najczęściej spotykane w krajach transformacji systemowej są zachęty fiskalne, oferowane w specjalnych strefach ekonomicznych (SSE).

Aby strefa ekonomiczna przyniosła oczekiwane efekty, musi być na tyle atrakcyjna, aby zachęcić do inwestycji podmiot o odpowiednim profilu branżowym z punktu widzenia potrzeb modernizacyjnych gospodarki. Ponadto przedsiębiorstwo takie powinny cechować odpowiednie rozmiary oraz zdolności do podejmowania współpracy z otoczeniem. Z kolei obszar, na którym tworzy się specjalne warunki inwestowania, powinien być zdolny do wykorzystania dochodowych i zaopatrzeniowych efektów mnożnikowych generowanych przez nowych inwestorów.

Celem opracowania jest pokazanie, jak specjalne strefy ekonomiczne wpłynęły na konkurencyjność regionów Polski w skali wewnątrz krajowej, a powiatów w skali wewnątrz regionalnej, oraz wskazanie podstawowych prawidłowości przestrzennego zróżnicowania inwestycji podmiotów gospodarczych w SSE. W analizie wykorzystano dane Ministerstwa Gospodarki o zezwoleniach udzielonych na prowadzenie działalności gospodarczej na

terenach SSE do końca 2011 r., oraz dane statystyczne publikowane przez GUS w Banku Danych Lokalnych.

SSE w Polsce jako czynnik konkurencyjności regionów

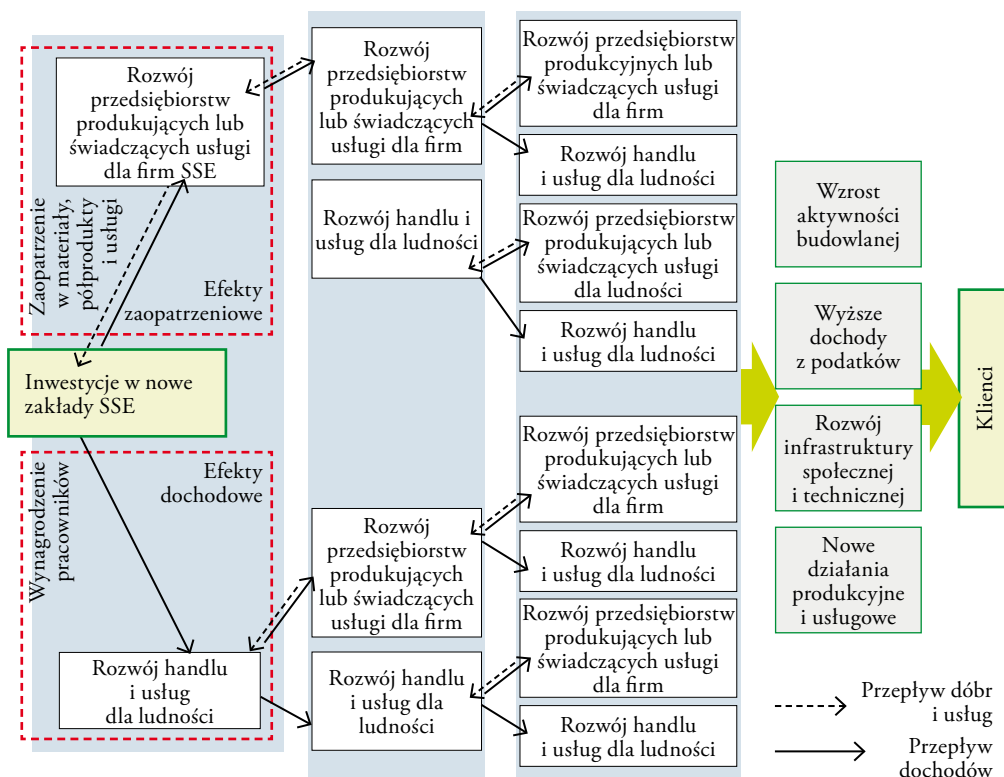
Jednym z podstawowych czynników rozwoju regionalnego są inwestycje przedsiębiorstw. Mogą one prowadzić do utrwalania struktury gospodarczej regionu lub stymulować jej przemianę, poprzez intensyfikację działalności w innych niż dotychczasowe sektorach. Ponadto działalność każdego przedsiębiorstwa wpływa na firmy z jego otoczenia. Powstanie lub rozwój działalności gospodarczej na danym obszarze może prowadzić do wzrostu dochodów i zatrudnienia w innych podmiotach, oraz zwiększenia wpływów podatkowych do samorządów lokalnych. Wzrost ten określany jest mianem efektów mnożnikowych. Wyróżnia się dwa rodzaje efektów mnożnikowych: efekty zaopatrzeniowe (wynikające z dodatkowego popytu, tworzonego przez nowo powstałe lub rozwijające się przedsiębiorstwa, umożliwiającego wzrost firm, będących dostawcami dóbr i usług), oraz efekty dochodowe, które są skutkiem zwiększenia się siły nabywczej ludności poprzez wynagrodzenia pracowników, a tym samym przyczyniają się do rozwoju firm, zaspokajających potrzeby konsumpcyjne. Rozwój jednych firm za pośrednictwem dodatkowego zapotrzebowania na produkty i usługi „mnoży się” w postaci

rozwoju innych podmiotów gospodarczych. Podmioty te także stwarzają większy popyt, wywołując kolejny rząd efektów mnożnikowych.

Z jednej strony siła i zasięg efektów mnożnikowych zależy od branży, rozmiarów i cech przedsiębiorstwa wywołującego zmianę. Z drugiej strony zależy od zdolności lokalnych podmiotów do przechwycenia zmiany, czyli do zaspokojenia popytu zgłaszanego przez firmę działającą w strefie. Z kolei zdolność otoczenia do przyswojenia zmiany zależy od aktywności miejscowych podmiotów gospodarczych, która może być wsparta działaniami lokalnych władz samorządowych. W przypadku nawiązania współpracy inwestora strefowego z podmiotami lokalnymi i regionalnymi dochodzi do jego zakorzenienia w otoczeniu. Taka sytuacja jest najbardziej pożądana z punktu widzenia rozwoju gospodarczego regionu, bowiem zakłada trwałość lokalizacji w czasie.

Siła sprawcza nowych inwestycji w przyspieszaniu rozwoju gospodarczego, czy też modernizacji nowych inwestycji, stała się uzasadnieniem tworzenia specjalnych stref ekonomicznych w Polsce od 1995 r. Pierwotnie głównym celem SSE było przyciągnięcie nowych inwestorów na obszary słabo rozwinięte (Pomorska SSE, Warmińsko-Mazurska SSE), peryferyjnie położone względem ośrodków przemysłowych (Suwalska SSE, Kamienogórska SSE), lub zagrożone recesją w następstwie monokultury przemysłowej (Katowicka SSE, Mielecka SSE, Łódzka SSE). Utworzenie każdej strefy wiązało się z przygotowaniem planu jej rozwoju, w którym wskazano szczegółowe cele funkcjonowania. Cele działania poszczególnych stref są do siebie zbliżone i zakładają przyciągnięcie nowych, zaawansowanych technologicznie lub innowacyjnie przedsięwzięć, czego efektem ma być trwała modernizacja struktury gospodarczej regionu, aktywizacja rynku pracy, stworze-

Rysunek 1 Mechanizm dochodowych i zaopatrzeniowych efektów mnożnikowych

Źródło: *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej. Mielec 1995-2005*, B. Domański, i K. Gwosdz (red.), ARP, Kraków 2005, s. 91.

nie sieci współpracy na styku nauka – gospodarka (tablica 1).

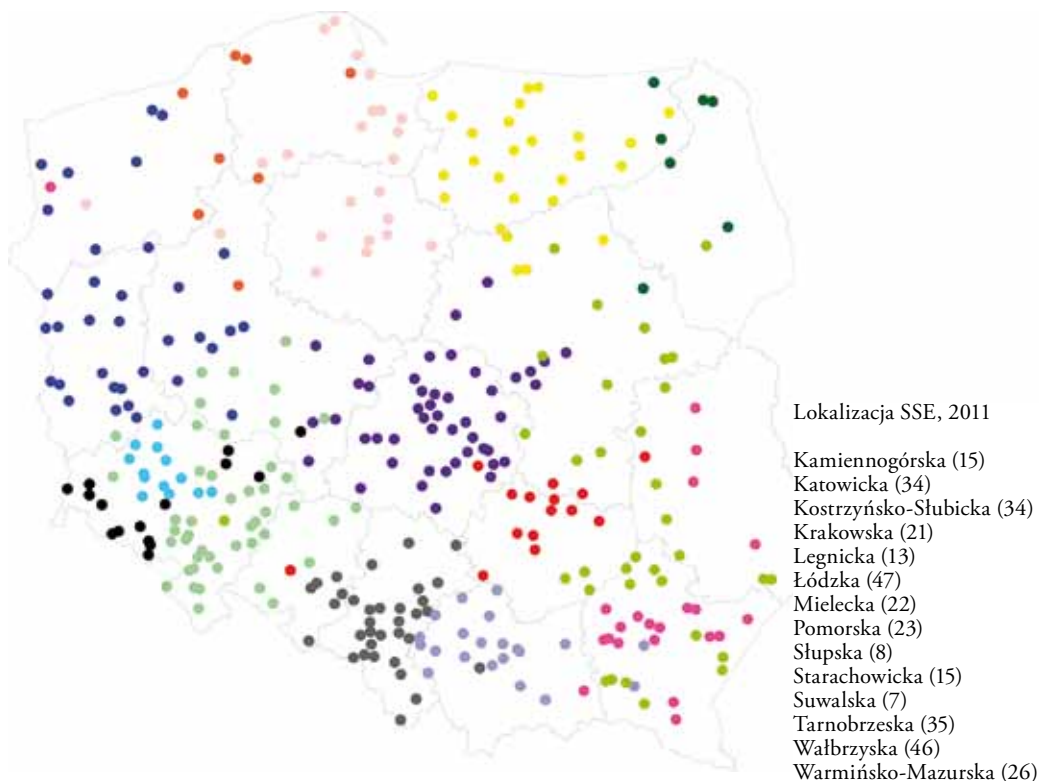
Jednym z celów wszystkich stref ekonomicznych jest pozyskiwanie nowych lokalizacji, aby uzyskać efekt zrównoważonego wpływu strefy na obszary będące

w zasięgu jej działania. Prawie wszystkie strefy (z wyłączeniem Łódzkiej) za cel stawiają sobie rozwój współpracy z instytucjami, zajmującymi się promocją regionalnej oferty inwestycyjnej m.in. dla stymulowania kooperacji firm działają-

Tablica 1 **Cele działania SSE w Polsce**

Wyszczególnienie	Kostryńsko-Slubicka	Kamiennogórska	Katowicka	Krakowska	Legnicka	Łódzka	Miełcka	Pomorska	Słupska	Starachowicka	Suwalska	Tarnobrzeska	Wałbrzyska	Warmińsko-Mazurska
Pobudzenie działalności produkcyjnej i usługowej w regionie poprzez stworzenie nowoczesnych ośrodków przemysłowych	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+
Dywersyfikacja działalności gospodarczej w regionach	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+		+
Zwiększenie liczby inwestycji o charakterze innowacyjnym	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		
Tworzenie warunków do pozyskiwania inwestycji z sektora badawczo-rozwojowego	+	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+
Pozyskiwanie nowych lokalizacji w celu uzyskania efektu zrównoważonego wpływu strefy na obszary będące w zasięgu jej działania	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Wspieranie procesów rewitalizacji terenów zdegradowanych, ze szczególnym uwzględnieniem terenów poprzemysłowych	+	+	+		+	+	+		+	+		+		+
Współfinansowanie wspólnych przedsięwzięć inwestycyjnych w infrastrukturę techniczną	+	+	+	+	+		+		+	+		+	+	+
Rozwój współpracy z instytucjami zajmującymi się promocją regionalnej oferty inwestycyjnej, mającej m.in. na celu stymulowanie kooperacji firm działających w regionie	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+
Wspieranie rozwoju parków technologicznych oraz klastrów przemysłowych	+	+	+	+	+	+	+		+	+		+	+	+
Aktywizacja rynku pracy, wzrost poziomu wykształcenia i kwalifikacji pracowników	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+		+
Wspieranie transferu technologii i komercjalizacji rezultatów badań naukowych z instytucji naukowych do praktyki gospodarczej				+				+						
Pozyskiwanie inwestorów tworzących sieć firm kooperujących z przedsiębiorcami działającymi w strefie i poza nią						+								
Wspieranie inwestycji realizowanych przez małych i średnich przedsiębiorców						+								+
Wspieranie rozwoju dominujących w danym regionie sektorów przemysłu						+								
Rozbudowa infrastruktury technicznej						+								
Efektywne wykorzystywanie istniejącej infrastruktury przemysłowej i technicznej w celu tworzenia nowych firm dających nowe miejsca pracy								+						
Kreowanie, promowanie i wykorzystywanie możliwości wynikających z realizacji Regionalnej Strategii Innowacji dla Województwa Pomorskiego								+						
Docelowe przekształcenie strefy w nowoczesny park technologiczny								+						

Źródło: opracowanie własne na podstawie planów rozwoju poszczególnych SSE.

Rysunek 2 **Rozmieszczenie SSE na obszarze Polski**

Źródło: opracowanie własne.

cych w regionie. Strefa Łódzka w zamian stawia sobie za cel pozyskanie inwestorów tworzących sieć firm kooperujących z przedsiębiorcami działającymi w strefie i poza nią.

Pomimo zmian pierwotnych założeń działania SSE, czego przejawem jest tworzenie stref na terenach najbardziej atrakcyjnych inwestycyjnie na życzenie inwestorów (Warszawa, Poznań, Wrocław), nie ulega wątpliwości, że są one czynnikiem zwiększającym konkurencyjność regionów w kraju, oraz Polski w świecie. Dowodem na to jest rosnąca wartość nakładów inwestycyjnych poniesionych przez przedsiębiorstwa w SSE, która na koniec 2011 r. wyniosła 79,7 mld zł, przy znacznym udziale kapitału zagranicznego (82,3 proc.).

Z uwagi na to, że strefy stały się miejscem napływu nowych inwestycji, ich liczba przyrastała lawinowo. Pierwszą strefę utworzono w Mielcu w 1995 r., w 1997 strefy działały na terenie 50 gmin.

Liczba ta podwoiła się w 2003 r., kiedy to strefy funkcjonowały na terenie 104 gmin. Obecnie strefy działają na terenie 346 gmin (143 miast i 203 gmin). Cechą charakterystyczną stref działających w naszym kraju jest ich rozproszona i ponadregionalna lokalizacja. Wraz z powoływaniem stref na terenie nowych gmin, wzrastał obszar objęty preferencyjnymi warunkami. I tak w 2004 r. obszar SSE wynosił łącznie 6,6 tys. ha, a do końca 2011 r. wzrósł do 15 tys. ha. Żadna z 14 polskich stref nie jest zlokalizowana w granicach tylko jednego województwa. Największe skupisko terenów strefowych znajduje się w pasie południowo-zachodniej Polski oraz w centralnej części kraju (rysunek 2).

Gminy strefowe cechuje wysoka ocena atrakcyjności inwestycyjnej. Zgodnie z rankingiem atrakcyjności PAI2010 dla gospodarki narodowej, aż 175 gmin strefowych zyskało najwyższą klasę A. Po 61

gmin znalazło się w klasie B i C. Najmniej liczne są klasy D (36 gmin), E (9 gmin) oraz F (4 gminy). Taka ponadprzeciętna ocena atrakcyjności gmin strefowych jest dowodem na to, że realizacja pierwotnych założeń funkcjonowania stref została zarzucona, i w praktyce strefy zaczęły działać na terenach, które bez dodatkowych zachęt są w stanie przyciągnąć nowych inwestorów. Do gmin klasy A napłynęło najwięcej nowych inwestycji (1079 z 1474) o najwyższej wartości (63,3 mld zł, co stanowi 80 proc. ogółu inwestycji zrealizowanych do końca 2011 r.), i największej liczbie nowych miejsc pracy (144,6 tys.). To zestawienie dowodzi, że o atrakcyjności strefy ekonomicznej decyduje wiele czynników, a nie tylko sam fakt zaferowania przywilejów. Dla inwestorów ważna jest ocena walorów lokalizacyjnych, tj. dogodne położenia komunikacyjne, dostęp do sieci dróg krajowych i autostrad, do terenów przygotowanych pod inwestycje, a także gotowość podmiotów lokalnych do nawiązania współpracy.

Wpływ nowych inwestorów na konkurencyjność gospodarki regionalnej

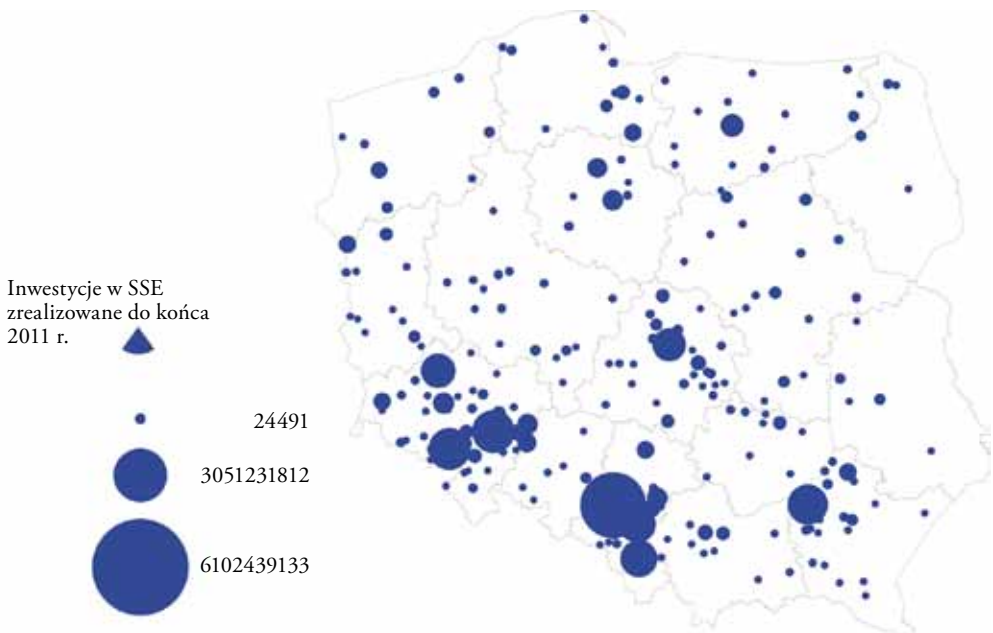
może być oceniany na podstawie efektów bezpośrednich (tj. wartości zrealizowanych inwestycji, liczby utworzonych miejsc pracy), oraz pośrednich (np. udziału w napływie nowych inwestycji poza-strefowych).

Napływ nowych inwestycji do SSE

Jednym z mierników działalności SSE jest wartość inwestycji, zrealizowanych przez przedsiębiorstwa oraz liczba miejsc pracy, którą generują firmy strefowe. Wśród wszystkich SSE największe efekty w przyciąganiu nowych inwestycji wykazały strefy zlokalizowane na południu Polski: Katowicka – inwestycje o łącznej wartości 18,15 mld zł oraz 37,7 tys. nowych miejsc pracy i Wałbrzyska – inwestycje o łącznej wartości 16,7 mld zł oraz 35 tys. nowych miejsc pracy (rysunek 3).

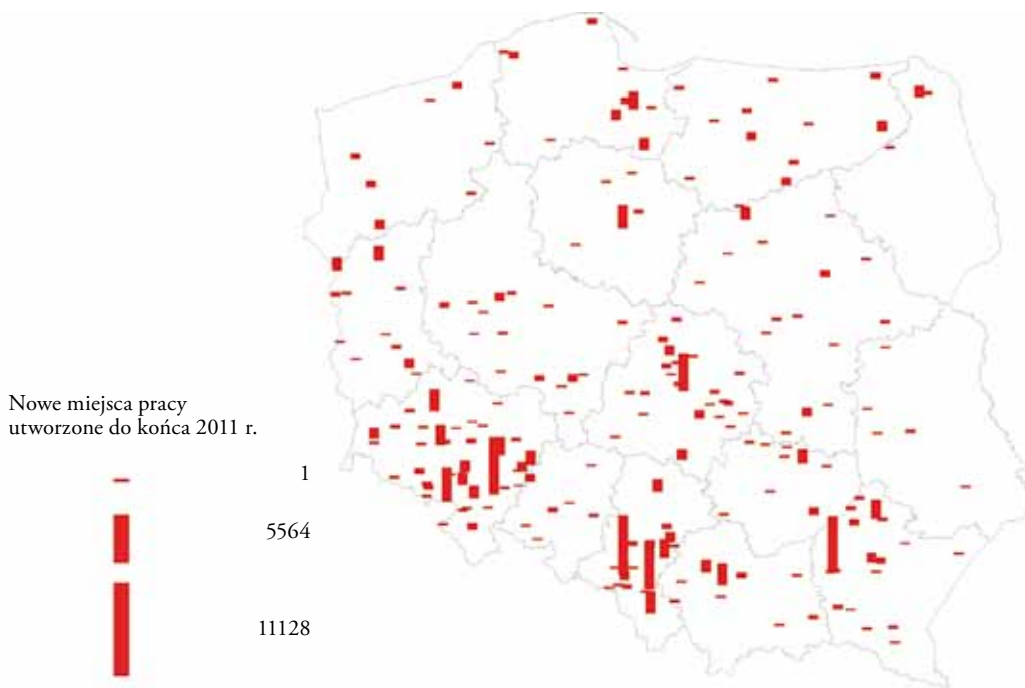
W strefach Katowickiej i Wałbrzyskiej wiodącymi są firmy sektora motoryzacyjnego, tj. General Motors, Fiat GM Powertrain Poland, TRW Polska w przypadku pierwszej z nich oraz Toyota Motor Manufacturing Poland, Toyota Motor Industries Poland w przypadku drugiej (rysunek 6).

Rysunek 3 **Napływ nowych inwestycji do gmin strefowych wg stanu na koniec 2011 roku**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MG.

Rysunek 4 **Napływ nowych miejsc pracy do gmin strefowych wg stanu na koniec 2011 roku**

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MG.

W strukturze branżowej inwestycji dominuje sektor przemysłowy (blisko 96 proc. wszystkich nakładów inwestycyjnych). Z kolei wśród sektorów przemysłowych w strukturze nowych inwestycji zrealizowanych w SSE czołową pozycję zajmuje sektor motoryzacyjny. Blisko 25 proc. wszystkich nakładów inwestycyjnych zostało poniesionych przez firmy produkujące pojazdy samochodowe. Są one zlokalizowane głównie na zachodzie i południowym zachodzie Polski, w pasie rozciągającym się od Kostrzyna przez Gorzów Wielkopolski, Kamienną Górę, Polkowice, Jelcz-Laskowice, Wałbrzych, Bielsko-Białą, Gliwice, do Stalowej Woli, Mielca i Lublina.

Pod względem wielkości napływu kapitału do SSE drugą branżą jest produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych (10 proc. wszystkich nakładów inwestycyjnych), w ramach której inwestycje powstały w Olsztynie i Stargardzie Szczecińskim, a trzecią w strukturze branżowej

jest produkcja z pozostałych mineralnych surowców niemetalicznych (9,7 proc.), największe takie inwestycje zostały zrealizowane na terenie gminy Ujazd, w Częstochowie i Gliwicach.

Udział sektora usługowego jest znikomy i wynosi około 4 proc. Zezwolenie na prowadzenie takiej działalności uzyskało zaledwie 128 przedsiębiorstw, i tylko w nielicznych gminach branża usługowa zyskała miano wiodącej, np. centra usług wspólnych (Zabierzów, Warszawa), usługi pralnicze (Chojnów), usługi poligraficzne (Starachowice).

Wpływ SSE na konkurencyjność regionów

Weryfikacja założenia o wpływie SSE na kształtowanie pozycji konkurencyjnej regionów, jest możliwa na podstawie oceny udziału poszczególnych powiatów w nakładach inwestycyjnych przedsiębiorstw, w odniesieniu do nakładów ponoszonych przez przedsiębiorstwa w województwach macierzystych.

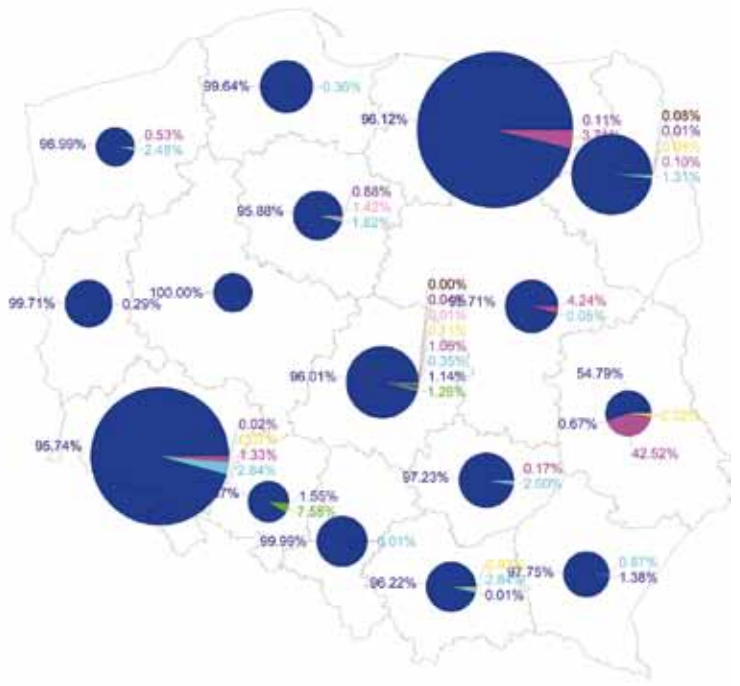
Na mapie prezentującej powyższe dane wyróżnia się Warszawa, gdzie napłynęło 67,7 proc. wszystkich nakładów inwestycyjnych firm ponoszonych w 2011 r. w województwie mazowieckim, i 15,4 proc. nakładów inwestycyjnych poniesionych przez wszystkie firmy w kraju. Inne miasta: Gdańsk, Poznań, Kraków, Szczecin, Białystok oraz powiat bełchatowski zyskały od 30 do 50 proc. nakładów inwestycyjnych ponoszonych przez firmy w macierzystych regionach. Tym co wyróżnia powiaty o ponadprzeciętnych

udziałach jest lokalizacja SSE na ich terenach lub w bliskim sąsiedztwie. Do 248 powiatów strefowych napłynęło łącznie 84,5 proc. (tj. 110,16 mld zł) wszystkich nakładów inwestycyjnych poniesionych przez firmy w 2011 r. Oznacza to, że efekty mnożnikowe zostały wygenerowane przez firmy strefowe, i przyczyniły się do napływu nowych inwestycji w otoczeniu lokalnym i regionalnym.

Wpływ SSE na konkurencyjność regionów można ocenić w skali subregionalnej czyli powiatowej. W tym celu za-

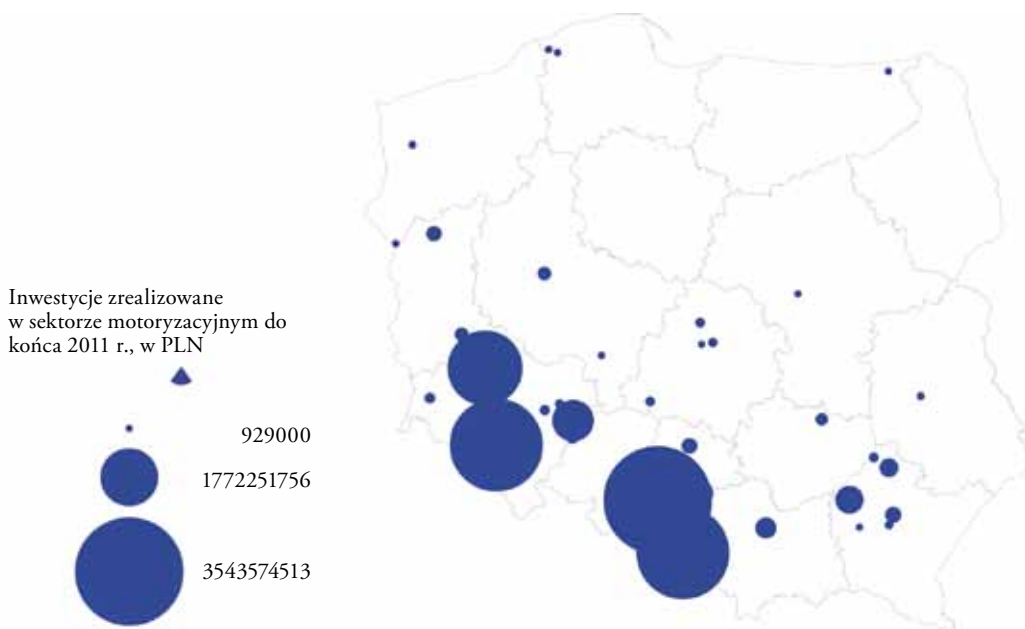
Rysunek 5 Struktura branżowa inwestycji wg sekcji PKWiU w podziale na województwa wg stanu na koniec 2011 roku

Nakłady inwestycyjne wg sekcji PKWiU w PLN

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MG.

Rysunek 6 Napływ nowych inwestycji sektora motoryzacyjnego do gmin strefowych wg stanu na koniec 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

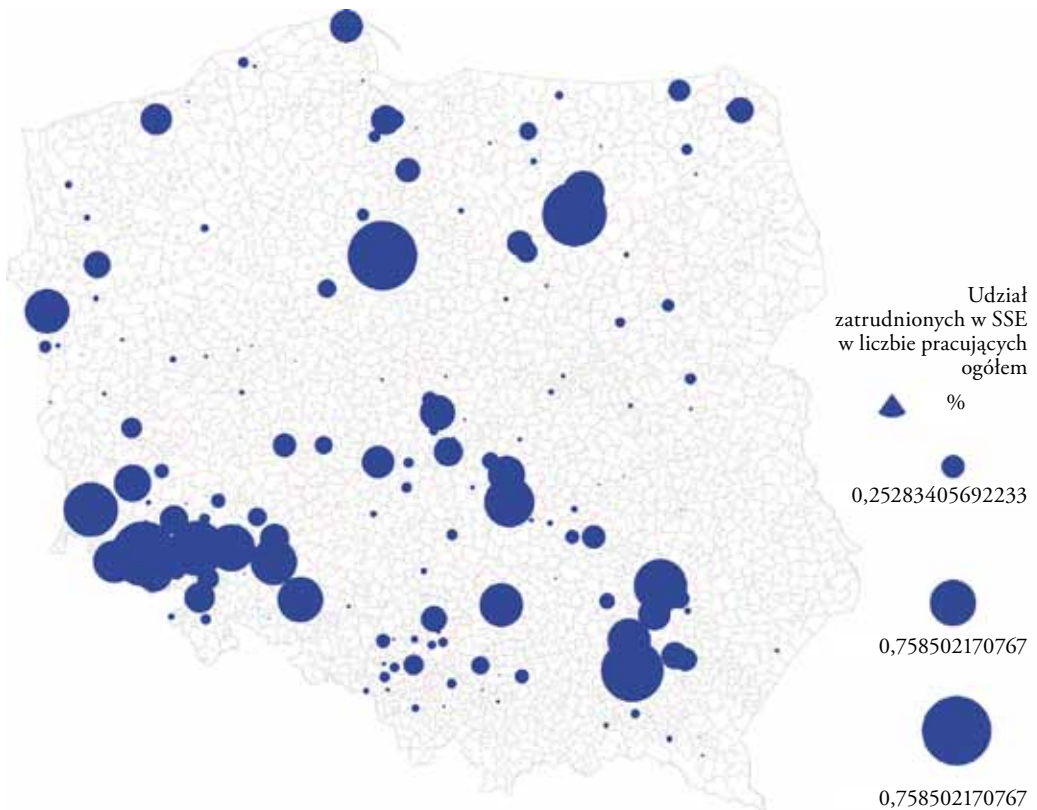
kładamy, że powiat jest konkurencyjny (konkurencyjność bezpośrednia), jeśli w ciągu kolejnych trzech lat podwyższył lub utrzymał udział w regionalnej wartości nakładów inwestycyjnych ponoszonych przez przedsiębiorstwa. W 2011 r. spadek udziału w regionalnych inwestycjach odnotowało 98 powiatów, a 106 miały wzrost lub pozostały na niezmiennym poziomie w porównaniu z 2008 r. Wśród powiatów, które utrzymały lub podwyższyły udziały w regionalnym rynku inwestycji, 75 to powiaty strefowe. Są to przede wszystkim miasta na prawach powiatu, tj. Warszawa, Gliwice, Zabrze, Katowice, Sosnowiec, Bielsko-Biała, Jelenia Góra, Słupsk, Kalisz, Krosno, Zamość, Siemianowice Śląskie, Częstochowa, Ostrołęka.

Wśród 98 powiatów, których udziały w regionalnych rynkach inwestycji zmalały, 69 to powiaty strefowe. Należą do nich głównie powiaty z terenu województw słabiej rozwiniętych lub dotknię-

tych strukturalnymi problemami rozwoju gospodarczego, i o najniższych udziałach w napływie inwestycji strefowych, np. powiat łódzki wschodni, pabianicki, m. Łódź, opoczyński, m. Piotrków Trybunalski, mławski, płoński, żyrardowski, myślenicki, m. Lublin, łukowski, opolski, m. Tarnobrzeg, m. Białystok, zielonogórski, kolski, wrzesiński, poznański, dzierzoniowski, ostródzki, m. Elbląg, gołdapski, lidzbarski, olsztyński, szczycieński, oraz m. Olsztyn.

Rezultatem oddziaływania stref ekonomicznych na pozycję konkurencyjną regionów, jest zmiana udziału przedsiębiorstw strefowych w zagospodarowaniu lokalnych zasobów pracy. Jest to również miara pozwalająca ocenić skalę efektów mnożnikowych generowanych przez firmy strefowe. Powstawanie nowych miejsc pracy jest szczególnie ważne tam, gdzie strefy aktywizują znaczny odse-

Rysunek 7 Udział nowych miejsc pracy utworzonych w SSE w liczbie pracujących ogółem w 2010 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i MG.

tek ludności czynnej zawodowo. Stosunkowo duży (ponad 10 proc.), udział przedsiębiorstw strefowych w zagospodarowanie lokalnych zasobów pracy jest zauważalny w powiatach: woj. śląskiego (Tychy, Gliwice, Żory), dolnośląskiego (powiat polkowicki, wrocławski, jeleniogórski, dzierzoniowski, kamiennogórski, wałbrzyski, świdnicki, Legnica), a także na słabo rozwiniętych terenach województw podlaskiego (Suwałki) i warmińsko-mazurskiego (powiat gołdapski).

Podsumowanie

Polityka tworzenia stref ekonomicznych w Polsce dowiodła, że są one ważnym elementem kształtującym konkurencyjność wewnętrzną poszczególnych regionów oraz zewnętrzną Polski. Analizując zagospodarowanie poszczególnych stref można dojść do wniosku, że czynnikiem który miał istotny wpływ na efekty

ich działania jest czas, w którym powołano je do życia. Pierwotnie, gdy liczba stref była mniejsza, tereny peryferyjne i mniej atrakcyjne miały większą zdolność pozyskiwania nowych inwestycji. Skutkiem tego, do dnia dzisiejszego tereny te są relatywnie bardziej konkurencyjne względem innych obszarów w regionie. Wraz z rosnącą liczbą terenów uprzywilejowanych, coraz mniej inwestycji trafiało do stref na terenach mniej atrakcyjnych do prowadzenia działalności przemysłowej. Nie bez znaczenia pozostaje jednak fakt, że tworzenie stref w obszarach o dobrych warunkach rozwoju przemysłu wpływało na wzrost atrakcyjności Polski na arenie międzynarodowej. Przejawem tego jest rosnący napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) do naszego kraju, przy znacznym udziale stref oraz utrzymująca się pozycja Polski w ścisłej czołówce krajów najbardziej atrakcyjnych dla BIZ w Europie.

Lokalizacja stref na terenach, które również bez owego wsparcia byłyby w stanie skutecznie pozyskać nowe inwestycje, może prowadzić do konkurencji międzyregionalnej i wewnątrz krajowej pomiędzy terenami słabo rozwiniętymi a regionami silnymi, co służy umocnieniu pozycji tych ostatnich. Dlatego pytaniem, na które należy odpowiedzieć w pierwszej kolejności jest to, czy strefy ekonomiczne mają być przede wszystkim narzędziem kształtującym pozycję konkurencyjną Polski na tle innych krajów UE, czy też mają być czynnikiem wzmacniającym rozwój regionalny wewnątrz naszego kraju? Wydaje się, że obydwa cele można ze sobą pogodzić, ale wtedy dalsza polityka przyciągania inwestorów za pomocą stref ekonomicznych powinna ulec zmianie. Do tej pory zbyt

małą uwagę zwracano na profilowanie napływu nowych inwestycji ze względu na branże (zgodnie z potrzebami modernizacyjnymi gospodarki regionów, oraz wielkość pożądaných inwestycji (z uwagi na oczekiwaną skalę efektów mnożnikowych). Dlatego w dalszych latach funkcjonowania stref należałoby stosować bardziej zróżnicowane poziomy zachęt. Za pomocą instrumentów fiskalnych w większym stopniu należałoby promować inwestycje w pożądaných dla regionu sektorach, czy też o wartości adekwatnej do potrzeb i zdolności otoczenia lokalnego. Mniejszy pułap wsparcia powinien być oferowany inwestycjom mniej istotnym (tj. mniej zdolnym do tworzenia efektów mnożnikowych), z punktu widzenia potrzeb rozwojowych regionów.

Bibliografia:

1. Ambroziak A., *Krajowa pomoc regionalna w specjalnych strefach ekonomicznych w Polsce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2009.
2. Domański B., Gwosdz K., *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej. Mielec 1995–2005*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Agencja Rozwoju Przemysłu S.A., 2005.
3. *Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych. Stan na 31 grudnia 2006 r.*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2007.
4. *Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych. Stan na 31 grudnia 2007 r.*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2008.
5. *Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych. Stan na 31 grudnia 2008 r.*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2009.
6. *Informacja o realizacji ustawy o specjalnych strefach ekonomicznych. Stan na 31 grudnia 2009 r.*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2010.
7. *Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania i rozszerzania obszaru działania specjalnych stref ekonomicznych w latach 2006-2008*, NIK, Delegatura w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2009.
8. *Koncepcja rozwoju specjalnych stref ekonomicznych*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2009.
9. Mokrzyca M., *Funkcjonowanie specjalnych stref ekonomicznych w Polsce*, „Gospodarka Narodowa”, 1998, nr 8-9.
10. Pastusiak R., *Specjalne Strefy Ekonomiczne jako stymulator rozwoju gospodarczego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.